

“ยวนพ่ายโคลงฉันท์”

ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน)

■ ศานติ ภัคดีคำ

บทคัดย่อ

“ยวนพ่ายโคลงฉันท์” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) เป็นการอภิปรายกระบวนการถ่ายทอดวรรณคดีโดยผ่านกระบวนการแปลและตีความทางประวัติศาสตร์ของพระเทพมุนี (ปาน) ซึ่งเป็นพระนักปราชญ์รูปหนึ่งสมัยรัชกาลที่ ๕ บทความเรื่องนี้จึงไม่เพียงแต่เป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับ “ยวนพ่ายโคลงฉันท์” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) และประวัติของพระเทพมุนี (ปาน) เท่านั้น หากยังวิเคราะห์ถึงที่มาของข้อมูลที่พระเทพมุนี (ปาน) นำมาใช้ในการแปลและตีความ “ยวนพ่ายโคลงฉันท์” อีกด้วย

บทนำ

ยวนพ่ายโคลงฉันท์ หรือ ลิลิตยวนพ่ายตามหลักสูตรวรรณคดีที่สอนกันทั่วไปเรียกขานและรู้จักกันนั้น เป็นวรรณคดีสำคัญของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเรื่องหนึ่ง เนื้อความเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในการที่ทรงมีชัยชนะเหนืออาณาจักรล้านนา (หรือที่ในเรื่องเรียกว่ายวน) ในสงครามเมืองเซียง-เซียงขึ้นตั้งสมเด็จพระบรมยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในคำนำ

ลิลิตยวนพ่าย ฉบับพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕^๑ ว่า...หนังสือลิลิตยวนพ่ายนี้ นบอยู่ในหนังสือซึ่งแต่งตัวอย่างเอกในภาษาไทยเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องพงศาวดารเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ครั้งเมื่อพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ลงมาชิงหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทรงพยายามทำสงครามจนมีชัยชนะเอาหัวเมืองเหล่านั้นคืนมาได้จึงเรียกชื่อเรื่องว่ายวนพ่าย...^๒

^๑ยวนพ่ายโคลงฉันท์ หรือ ลิลิตยวนพ่าย พิมพ์ครั้งแรกหนังสือวรรณคดี เล่ม ๑๗ ตั้งแต่ตอนที่ ๙๗ - ๑๐๒ เดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐ ถึงมีนาคม ร.ศ. ๑๒๑ ใช้ชื่อว่า “โคลงยวนพ่าย ฤๅยพระเกียรติพระเจ้าช้างเผือกกรุงเก่า” ต่อมาจึงพิมพ์เป็นเล่มต่างหากโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ โปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕.

^๒กรมศิลปากร, ลิลิตยวนพ่าย. (ธนบุรี: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ก.

อย่างไรก็ตามด้วยเหตุที่วรรณคดีเรื่องนี้ค่อนข้าง
อาภัพเพราะผู้แต่งเป็นกวีผู้มีความรู้สูง จึงแต่ง
วรรณคดีเรื่องนี้ด้วยถ้อยคำอันไพเราะ แต่ก็ทำให้ผู้
อ่านในชั้นหลังเข้าใจยาก จึงทำให้มีผู้สนใจศึกษา
ยวนพ่ายโคลงคั่นไม่มากนัก ดังพระนิพนธ์คำนำในสมเด็จฯ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความตอนหนึ่งว่า

...แต่หนังสือยวนพ่าย ถ้าจะกล่าวแล้ว เป็น
หนังสืออาภัพผิดกับกลอนตำราเรื่องอื่น เช่นลิลิต
พระลอแลเพลงพ่าย เป็นต้น เพราะมีใครจะมี
ใครอ่าน เหตุด้วยในคำมัสการและคำยอพระ
เกียรติซึ่งตอนต้นหนังสือยวนพ่าย ผู้แต่งใช้ศัพท์
และแสดงอรรถอันลึกซึ้งเข้าใจยาก ผู้อ่านอ่าน
แต่ต้นไปไม่ได้เท่าใด ก็มักงนสนเท่ห์แล้วเลย
เบื่อหน่าย ปิดหนังสือทิ้งเสีย ไม่อ่านไปจนถึง
ตอนเรื่องพงศาวดาร...^๓

ต่อมาจึงมีผู้พยายามแปลถอดอรรถอธิบายเนื้อ
ความในยวนพ่ายโคลงคั่นซึ่งน่าจะเป็นช่วงสมัยกรุง
รัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะต้นฉบับที่พบเป็นฉบับที่
เขียนขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๒

...เป็นดังนี้โดยมากเห็นจะเป็นมาช้านาน จึงมีผู้รู้
แต่จะเป็นผู้ใดหาทราบไม่ อุตส่าห์แปลอรรถใน
หนังสือยวนพ่าย เขียนบอกไว้ในต้นฉบับอันหนึ่ง
ซึ่งหอพระสมุดได้มาเป็นฝีมืออักษรครั้งรัชกาลที่
๒ เขียน จึงเข้าใจว่าจะฉบับซึ่งคัดไว้ในหอหลวง
หาปรากฏว่ามีที่อื่นอีกไม่...^๔

แม้กระนั้นยวนพ่ายฉบับนี้ก็มิได้แปลทั้งเรื่องหาก
เลือกอธิบายความเฉพาะส่วนที่เข้าใจยาก คือส่วนที่กวี
นำหมวดเลขหลักธรรมมาเปรียบเทียบกับพระเกียรติ
ยศของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเท่านั้น

“ยวนพ่ายโคลงคั่น” จึงเป็นวรรณคดีราชสำนัก
ชั้นสูง ความยากของศัพท์ ซึ่ง ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์
อธิบายว่า อันอาจจะให้ความบันเทิงอย่างสูงแก่คนใน
แวดวงราชสำนักที่จะสนุกรสนานกับกวีโวหาร^๕ ประกอบ
กับหน้าที่ของวรรณคดีเรื่องนี้ที่อาจจัดว่ามีหน้าที่เด่น
ในด้านพิธีกรรมเพราะเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์และ
การเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน^๖ ทำให้ผู้อ่านที่
เป็นคนสามัญธรรมดาทั่วไปไม่สนใจวรรณคดีเรื่องนี้
มากนัก

แต่สำหรับผู้ศึกษาวรรณคดี “ยวนพ่ายโคลงคั่น”
นับเป็นวรรณคดีแม่แบบสำคัญที่จำเป็นต้องศึกษา ด้วย
เหตุนี้ผู้เรียนจึงค่อนข้างประสบปัญหาในการทำความเข้าใจ
ยวนพ่ายโคลงคั่นเรื่องนี้

อีกทั้งแต่เดิมไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการถอด
วรรณคดีเรื่องนี้เป็นร้อยแก้ว จนถึงสมัยรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึง
มีพระราชประสงค์ให้ พระเทพมุนี (ปาน) วัด
มหารณพาราม แปลเป็นร้อยแก้ว แต่ผลงานชุดนี้ไม่
เคยได้รับการพิมพ์เผยแพร่ นอกจากจะมีการอ้างถึงบ้าง
ดังนั้นในสมัยปัจจุบันที่มีการเรียนการสอนวรรณคดีไทย
จึงมีนักวิชาการหลายคนสนใจและพยายามแปล “ยวน
พ่ายโคลงคั่น” เป็นร้อยแก้ว เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา
วรรณคดีเรื่องนี้ เช่น ยวนพ่ายโคลงคั่นฉบับแปลของ

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ข – ค.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ค.

^๕นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๗.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์^๗ ฉบับแปลของอาจารย์ลลนา คิริเจริญ และฉบับของราชบัณฑิตยสถาน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๔^๘ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม “ยวนพ่ายแปล” ฉบับพระเทพมุนี (ปาน) ก็มีความน่าสนใจ เพราะเป็นฉบับที่แปลถวายตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งยังกล่าวได้ว่าเป็นฉบับที่แปลสมบูรณ์ฉบับแรกของไทยจึงควรทำความรู้จักเกี่ยวกับ “ยวนพ่ายแปล” ของพระเทพมุนีเสียก่อน

ยวนพ่ายแปล ฉบับพระเทพมุนี (ปาน)

“ยวนพ่ายโคลงต้น” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) มีอยู่สองฉบับคือ ฉบับหนึ่งเป็นฉบับที่แปลและเรียบเรียงใหม่เป็นร้อยแก้ว ระบุปีที่แปลคือ จ.ศ. ๑๒๕๙ ต้นฉบับที่มีอยู่ในปัจจุบันเป็นเอกสารตัวเขียนในสมุดฝรั่งด้วยเส้นหมึกดำ ด้านหน้าสมุดมีลายพระหัตถ์พระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายถึงหนังสือเล่มนี้และประวัติสังเขปของพระเทพมุนี (ปาน) ไว้ด้วยดังนี้

...ท่านอุบาฬีท่านอุตสาหะมาก เสียตายแต่ท่านดำเนินทางผิด ท่านไม่ได้ใช้ทางวินิจฉัย ท่านตั้งความคิดด้วยเชื่อว่าหนังสือพระราชพงศาวดาร ถูกแลจริงทุกอย่าง หนังสือยวนพ่ายนี้ก็ถูกแลจริงทุกอย่าง เพียรจะคลำว่ายวนพ่ายว่าอย่างนี้ตรงกับพงศาวดารตรงไหน ครั้นไปพบที่ผิดกันหรือแย้งกันก็พาเลอะเอาเข้าเรื่องไม่ถูก...

...พระเทพมุนี (ปาน) เป็นเปรียญอยู่วัดราชบูรณรัชกาลที่ ๓ เป็นพระราชอาคันตุกะที่พระที่นั่ง-

วินัยใน ร.๕ มาอยู่วัดมทรณ แล้วเลื่อนเป็นพระธรรมเจดีย์ไปอยู่วัดพระเชตุพน แล้วเลื่อนเป็นพระอุบาฬีคุณูปมาจารย์ มรณภาพในรัชกาลที่ ๕ จากนั้นจึงปรากฏบานแพนกของพระเทพมุนี (ปาน) ว่า

...หนังสือยวนพ่ายเรื่องเรียงความนี้ถ้าดูแต่ร้อนๆ ช่างต้นไม่เห็นหนว่าดีอย่างไร ต่ออ่านไปให้จบจึงจะเห็นว่ายวนพ่ายนี้ดีจริงๆ แต่อาตมาภาพผู้เรียงความก็ต้องยกมือไหว้ชมท่านผู้แต่งว่าท่านดีจริงๆ ไม่หยอกเลย...

...อาตมาภาพพระเทพมุนีได้รับพระราชทานอธิบายความเรียงตามโคลงยวนพ่ายถวาย ถ้าผิดพลาดขอรับพระราชทานอภัยโทษ จงอย่าให้มีบาปกรรมเลย

๑ ๓ วันพฤหัสบดี แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๒๕๙ พรรษา พระเทพมุนีได้รับแปลความเรียงยวนพ่ายถวายตามพระราชประสงค์

นอกจากนี้ในตอนท้ายเล่มยังมีข้อความแสดงความประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการแปลของพระเทพมุนี (ปาน) ไว้ด้วย ดังความที่ว่า

..๑ พระเทพมุนีปาลสถิตย์วัดมทรณพาราม มีความอุตสาหะแปลยวนพ่ายที่พระบาทสมเด็จพระบรมกษัตริย์ในรัชกาลที่ดำรงทำทรงพระกรุณาโปรดปรานให้สั่งคายนานหนังสือไทยคำโบราณแปลให้เห็นกระจ่าง ก็ได้รับพระราชทานแปลตามสติปัญญาอันน้อยถาวตามพระราชประสงค์

^๗ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ยวนพ่ายโคลงต้น ภายอพระเกียรติพระเจ้าช้างเผือกกรุงเก่า, พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๓.

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย, กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๔.

ได้รับแปลยวนพ่าย ณ วัน ๕ ๑๓ ๖ คำ แปล
จบแล้ว ณ วัน ๕ ๑๑ คำ ปีกุนนพศก๒๐ ๑๒๔๙
พระราชข้าพเจ้าแปลผิดบ้างถูกบ้างรับพระราชทาน
โทษโปรดให้อภัยอย่าให้มีบาปกรรมแก่ข้าพเจ้า
ผู้ปรารถนาวิริยาธิกพุทธภูมิภายหน้าแลนา...

ยวนพ่ายแปลของพระเทพมุนี (ปาน) อีกสำนวน
หนึ่งเป็นฉบับแปลยกศัพท์ (แปลตามวรรคของโคลง)
ฉบับนี้มีระบุว่าเป็นปี จ.ศ. ๑๒๕๐ (ห่างกับฉบับแรก
หนึ่งปี) พบต้นฉบับตัวเขียนในส่วนเอกสารโบราณ
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นเอกสารสมุดไทย-
ชาวเส้นดินสอ เรื่อง “ยวนพ่ายแปล” จำนวน ๓ เล่ม
สมุดไทย เรียงลำดับตามหมายเลขเอกสาร คือ

๑. ยวนพ่ายแปลเล่ม ๓ โดยพระเทพมุนี (ปาน)
วัดมหารณพาราม เอกสารเลขที่ ๒๐๑

๒. ยวนพ่ายแปลเล่ม ๒ โดยพระเทพมุนี (ปาน)
วัดมหารณพาราม เอกสารเลขที่ ๒๐๒

๓. ยวนพ่ายแปลเล่ม ๑ โดยพระเทพมุนี (ปาน)
วัดมหารณพาราม เอกสารเลขที่ ๒๐๖

เอกสารทั้งสามเล่มนี้มีประวัติว่า “ห้องสมุด
กระทรวงศึกษาธิการมอบให้ เมื่อ ๔ สิงหาคม พ.ศ.
๒๕๒๐” และในท้ายสมุดไทยเล่ม ๓ มีข้อความข้าง
ท้ายกล่าวถึงประวัติที่มาของการแปล “ยวนพ่าย” ฉบับ
นี้ไว้ด้วย ดังนี้

“...พระเทพมุนีปาน วัดมหารณพารามมีความ
เพียรพิศแปลยวนพ่าย ตามพระราชประสงค์แห่ง
องค์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าสยามแผ่นดินที่
เคารพหว่า ได้รับพระราชทานแปลตามสติปัญญา

อันน้อยถวายเป็นพระราชประสงค์ จบลง ณ วัน
จันทร์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๔ ปีชวดสัมฤทธิศก
จุลศักราช ๑๒๕๐...”

ข้อความดังกล่าวเป็นหลักฐานที่สำคัญอันแสดง
ให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการแปลยวนพ่ายโคลงคืนอย่าง
สมบูรณ์ครบถ้วนเป็นครั้งแรก

ต้นฉบับสมุดไทยยวนพ่ายแปลโดยพระเทพมุนี
(ปาน) ทั้งสามเล่มนี้มีเนื้อหาติดต่อกัน เริ่มตั้งแต่ **สมุด
ไทยเล่ม ๑** (เอกสารเลขที่ ๒๐๑) เริ่มเรื่องตั้งแต่รายต้น
นำเรื่อง จนถึงสูตรสถานี และสังเขปประวัติศาสตร์ใน
รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ช่วงต้น)

สมุดไทยเล่ม ๒ (เอกสารเลขที่ ๒๐๒) ถอดความ
โคลงต่อจากเล่ม ๑ ไปจนถึงการพรรณนากะบวน
ทัพช้างและช้างพระที่นั่งของสมเด็จพระอินทราชาธิ
ราชและมีข้อความของพระเทพมุนี (ปาน) แทรกอยู่
หน้าต้น **สมุดไทยเล่ม ๒** ว่า “...ฯ หน้าต้น เล่ม ๒ ๑
ที่กะไว้เช่นนี้ เพราะกันพลั้งพลาดแห่งบาทกฤษ...

สมุดไทยเล่ม ๓ (สมุดไทยเลขที่ ๒๐๑) กล่าวถึง
กะบวนทัพช้างและม้าของสมเด็จพระอินทราชาธิราช
ไปจนจบยวนพ่ายโคลงคืนและกล่าวถึงเหตุที่แปลครั้ง
นี้ไว้ด้วย

**พระเทพมุนี (ปาน) วัดมหารณพาราม
ปราชญ์ผู้แปล “ยวนพ่ายโคลงคืน”**

พระเทพมุนี (ภายหลังได้เป็นที่ “พระอุบาลี
คุณูปมาจารย์”) มีนามเดิมว่า “ปาน”^๙ เป็นชาวบ้าน

^๙ ท้ายสมุดไทยยวนพ่ายแปล เล่ม ๓ ระบุว่านามเดิมของท่านคือ “ปาน” อย่างไรก็ตามในหนังสือเรื่อง
ตั้งพระราชอาณัติในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ ซึ่งถือว่าเป็นฉบับทางการ, โปรดดูเพิ่มเติมใน คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่
ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, **เรื่องตั้งพระราช
อาณัติในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๔.

บางช้าง จังหวัดสมุทรสงคราม เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๑๙๐ ตรงกับปี พ.ศ. ๒๓๗๑ การศึกษาของท่านเริ่มต้นด้วยการบวชเป็นสามเณรที่วัดปรก แล้วมาเรียนหนังสือที่วัดบางแคใหญ่ และวัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

จากนั้นจึงเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อศึกษาพระปริยัติธรรมโดยอยู่ที่วัดปิตุภูมิฯ แล้วย้ายมาอยู่วัดราชบูรณะ จากนั้นได้เข้าไปเรียนพระปริยัติธรรมที่พระมหาปราสาท ท่านเข้าสอบแปลพระปริยัติธรรมครั้งแรกตั้งแต่ยังเป็นสามเณรที่วัดพระเชตุพน เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๘๔ ได้เปรียญ ๓ ประโยค แล้วจึงอุปสมบทในปี พ.ศ. ๒๓๙๒ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (นาค) เป็นพระอุปัชฌาย์

พระมหาปานได้เข้าสอบแปลพระปริยัติธรรมในรัชกาลที่ ๓ อีกครั้งหนึ่งที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้งนี้แปลได้อีก ๒ ประโยค รวมเป็น ๕ ประโยค ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ท่านเข้าสอบแปลที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๗ ได้อีก ๒ ประโยค เป็น ๗ ประโยค และรับตำแหน่งพระวินัยกรรม ฐานานุกรมของสมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุญ) เมื่อครั้งยังเป็นพระธรรมวโรดม

ในช่วงที่พระมหาปานมีพรรษาได้ ๕ พรรษา และจำพรรษาอยู่ที่วัดราชบูรณะนั้น พระมหาปานได้แต่ง **“ลิลิตศิริสารชาดก”** จบบริบูรณ์ เมื่อวันที่จันทร์ แด่ค่ำ เดือนสี่ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๔๙๖) ในต้นรัชกาลที่ ๔ แสดงให้เห็นถึงแววกวีตั้งแต่นั้น^{๑๐}

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้ตั้งพระมหาปานเป็นพระราชาคณะที่พระพินิจวินัย เมื่อปีชลา พ.ศ. ๒๔๒๑

และโปรดให้อาราธนามาครองวัดมหรณพาราม จนถึงปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ จึงทรงเลื่อนเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่ **“พระเทพมุนี”** เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือนยี่ แรม ๑๕ ค่ำ ปรากฏลำนานาที่ทรงตั้งดังนี้

..ให้พระพินิจวินัย เปนพระเทพมุนี ศิลวิสุทธิ ศีลาจารย์ ญาณนายก ตรีปิฎกธรา มหาคณิศร บวรสังฆราม คามวาสี สถิต ณ วัดมหรณพารามวรวิหาร พระอารามหลวง มินิตยภัตเดือนละ ๔ ตำลึงกึ่ง มีถานานุกัถติ ตั้งถานานุกรมได้ ๔ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ พระครูสังฆวินิจ ๑ รวมสี่รูป พระราชทานตาลิบัตรแจกหักทองขวางประดับพลอยพัตรองเป็นเครื่องยศ...^{๑๑}

ระยะที่พระเทพมุนี (ปาน) ครองวัดมหรณพารามวรวิหาร เป็นช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้พระเทพมุนี (ปาน) แปล **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** เป็นร้อยแก้ว ทั้งนี้อาจเป็นด้วยทรงมีพระราชดำริว่าพระเทพมุนีมีความรู้ความสามารถในด้านภาษาบาลีเป็นอย่างมากอันน่าจะ สามารถแปล **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** เป็นร้อยแก้วได้ พระเทพมุนี (ปาน) ได้รับพระราชทานแปล **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** ถวายเป็นสองสำนวน แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ – ๒๔๓๑

นอกจากนี้ในช่วงเวลาเดียวกันนี้พระเทพมุนี(ปาน) ยังเป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนร่วมในการเลือกเก็บศัพท์และแปลศัพท์รวบรวมจัดส่งไปให้พระยาปริยัติธรรมธาดา(แพ ตาละลักษมณ์)เมื่อครั้งยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์เพื่อเรียบเรียงลงพิมพ์ในพจนานุกรม

^{๑๐} ธีระชัย พูลท้วม, **ประวัติอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓๗.

^{๑๑} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑**, หน้า ๑๖๕.

(ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรมศึกษาธิการอีกด้วยและหนังสือ “ยวนพ่ายโคลงดั้น” ก็มีชื่ออยู่ในรายชื่อหนังสือที่เก็บคัพพ์มาได้ด้วย^{๑๒}

จึงมีความเป็นไปได้อย่างมากที่พระเทพมุนีจะแปลยวนพ่ายโคลงดั้นแล้วนำคัพพ์เหล่านี้จำนวนหนึ่งเรียบเรียงส่งไปให้ใช้เป็นข้อมูลในการเรียบเรียงพจนานุกรม ฉบับกรมศึกษาธิการ ร.ศ. ๑๒๐

ต่อมาถึงวันที่ ๒๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๓ พ.ศ. ๒๔๓๗ (เจ็ดปีหลังจากแปล “ยวนพ่ายโคลงดั้น”) พระเทพมุนี (ปาน) จึงได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่พระธรรมเจดีย์ มีสำเนาที่ทรงตั้งดังนี้

“...ให้เลื่อนพระเทพมุนี เปนพระธรรมเจดีย์ กระวีวงศ์นายก ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิศร บวรสังฆารามคามวาสี สถิต ณ วัดมทรณพาราม พระอารามหลวง...”^{๑๓}

จะเห็นได้ว่าในสร้อยนามสมณศักดิ์ระบุไว้ว่า พระเทพมุนี (ปาน) เป็นพระสงฆ์ผู้มีความรู้ด้านวรรณคดีเป็นวงศ์ตระกูลกวี เป็นบัณฑิตผู้รู้พระไตรปิฎก อันแสดงว่าท่านเป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้จนได้รับการยกย่องว่าเป็นพระนักปราชญ์รูปหนึ่งในสมัยนั้น

ครั้นถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อาราธนาพระธรรมเจดีย์ (ปาน) มาครองวัดพระเชตุพนแล้วทรงเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ “พระอุบาลีคุณูปมาจารย์” ตำแหน่งเจ้าคณะอรัญวาสี เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ในปีเดียวกันนั้น

ดังมีสำเนาที่ทรงตั้งดังนี้

...ให้เลื่อนพระธรรมเจดีย์ เปนพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ญาณวิสุทธิจริยาปรินายก ตรีปิฎกวรสังการ นานาสถานราชคณีย์ สาธุการีธรรมากร สุนทรศีลาธิขันธ์ อรัญวาสี สถิต ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง ตำแหน่งเจ้าคณะฝ่ายอรัญวาสี...^{๑๔}

ในช่วงที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ มาครองอยู่ที่วัดพระเชตุพน ท่านได้แต่ง “ลิลิตนครกัณฑ์” ขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๓ – ๒๔๔๗^{๑๕}

หนังสือ “เรื่องตั้งพระราชอาณาเขตผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑” พระนิพนธ์กรมพระสมมตอมรินทร์และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายประวัติบ้านปลายของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปาน) ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจะสถาปนาพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปาน) เป็นสมเด็จพระราชาคณะ แต่ยังไม่ทันได้ทรงตั้ง เพราะพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปาน) มรณภาพเสียก่อน เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓ ตรงกับปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗ อายุได้ ๗๗ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชทานเครื่องประดับศัพพะอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปาน) เหมือนอย่างสมเด็จพระราชาคณะ^{๑๖}

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าพระเทพมุนี (ปาน) เป็นพระนักปราชญ์และเป็นกวีที่สำคัญอีกรูปหนึ่งในสมัยกรุง

^{๑๒} พจนานุกรม (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรมศึกษาธิการ. (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑), หน้า ๔ – ๕.

^{๑๓} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, เรื่องตั้งพระราชอาณาเขตผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑. หน้าเดียวกัน.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖๖.

^{๑๕} อธิษฐาน พูลท้าว, ประวัติอธิษฐานวัดพระเชตุพน. หน้า ๑๓๔.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖๖.

รัตนโกสินทร์ และผลงานที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่เป็นอนุสรณ์ของท่านคือ **“ยวนพ่ายแปล”** ทั้งสองสำนวนนี้

ลักษณะการแปลยวนพ่ายโคลงฉันท์ ฉบับพระเทพมุนี (ปาน)

ลักษณะการแปลที่พระเทพมุนี (ปาน) ใช้แปลวรรณคดี **“ยวนพ่ายโคลงฉันท์”** สามารถแบ่งออกได้ ๒ สำนวนคือ

๑. ฉบับแปล จ.ศ. ๑๒๔๙ ฉบับนี้แปลแล้วเรียบเรียงขึ้นใหม่เป็นร้อยแก้วมีเนื้อความต่อเนื่องกันทั้งหมดในการปริวรรต **“ยวนพ่ายแปล”** ตัวอย่างโคลงบทที่ ๑

...๑) พระพรหมธาดาแลพระพิษณุณารายณ์แล
พระปรเมศวรเป็นเจ้าแลสมเด็จพระจอมรินทรธิ
ราชเจ้าจอมขุนเขาพระสุเมรุศิริศรีสุวรรณบรรพต
แลพระยวมกุมารอันเป็นราชโอรสแห่งองค์พระ
นารายณ์ พระยมนี่มีพระฤทธิ์เชี่ยวชาญในการ
พิชชยุทธด้วยทรงพระที่นั่งอัสดรตัวประเสริฐเป็น
พระราชพาหนะ อนึ่งพระพายผู้ก่อปรด้วยพระ
ฤทธิ์รวดเร็วราวกระพวย ย่อมทรงพระที่นั่ง
ดุรงค์เป็นราชพาหนะเหาะไปได้ทั่วทิศรวดเร็วนัก
อนึ่งพระพยุคนเทวราชมีพระอำนาจร้ายแรง แล
พระเพลิงมีพระฤทธิ์กล้าแข็งแรงยิ่งนัก อีกองค์
เวสวัณไพศรพณ์ทรงพระคชาธรเป็นพระอาวุธ
เป็นที่สภาคมของอสูรยักษ์ทั้งสิ้น แลพระสุริย
เทพบุตรมีพระรัศมีร้ายแรงกล้าสาหัส สารพัด
สัตว์โลกได้อาศัยแสงพระรัศมี อนึ่งพระจันทร์มี
พระรัศมีเย็นอ่อนแจ่มใสเย็นใจทั่วไปในโลกธาตุ
ได้ชุ่มชื่นพวยพิชคามย่อมงามเจริญัญญาหาร...

๒. ฉบับแปล จ.ศ. ๑๒๕๐ ฉบับนี้เป็นการแปลตามวรรคของโคลงเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งอาจแบ่งลักษณะการแปลได้เป็น ๒ ลักษณะคือ

๒.๑ การแปลยกศัพท์ การแปลลักษณะนี้ใช้แปล **“รายฉันท์”** นำเรื่องโดยแปลศัพท์ทีละคำอย่างไรก็ตามในการแปลรายฉันท์ต้น **“ยวนพ่ายโคลงฉันท์”** มีลักษณะการแปลทั้งวรรคร่วมด้วยสำหรับกรณีที่ไม่สามารถแปลความหมายทีละคำได้ ดังตัวอย่าง

ศรี	ความดี
ลัทธิ	จงสำเร็จ
สวัสดิ์	โดยสะดวกดี
ชยัคค	ความชัยชนะจงเป็นจงมี
มงคล	ความจำเริญ
วิมลวิบุลย์	ให้ปราศจากมลทินเต็มที
อดุลยาดิเรก	ดียิ่งเกินไม่มีสิ่งจะชั่งเปรียบเทียบถึง

๒.๒ การแปลยกบาท การแปลลักษณะนี้พระเทพมุนี(ปาน)ใช้แปลส่วนที่ประพันธ์ด้วยโคลงฉันท์ แปลครั้งละบาทตามลักษณะของ **“โคลงฉันท์บาทกฤษณ”** เพราะทำให้เข้าใจความหมายของโคลงได้ต่อเนื่องมากกว่าการแปลยกศัพท์ ดังตัวอย่าง

พรหมพิศณุปรเมศวรเจ้า	พระพรหมธาดาและพระนารายณ์และพระปรเมศวร
จอมเมรุ มาศแฮ	และองค์อมรินทรอยู่ยอดเขาพระเมรุมาศแฮ
ยัมเศมารูอร อาศนม้า	พระยมทรงม้าและพระพาย
พยุคนิกุเพร	พระพยุคนเทพและพระเพลิงและท้าวกุเวร
สุรเสพย์ ไล่แฮ	เป็นที่สภาคมของเทพดาจริงแฮ

เรื่องรวิวรจำ แจ่มจันทร์ พระอาทิตย์รุ่งเรือง
รัศมีประเสริฐกล้า
และพระจันทร์แจ่มใส
รัศมี

ข้อมูลประวัติศาสตร์ที่พระเทพมุนี (ปาน) ใช้ ในการแปล “ยวนพ่ายโคลงดั้น”

ข้อมูลประวัติศาสตร์ที่พระเทพมุนี (ปาน) นำมาใช้ประกอบในการถอดความและตีความ **“ยวนพ่ายโคลงดั้น”** นั้น สมเด็จพระยามังคลาทรงราชานุภาพ ได้ทรงพระวิจารณ์ไว้ในต้นสมุดหนังสือความเรียงเรื่อง ยวนพ่ายว่า

...ท่านอุบาฬีท่านอุตสาหะมาก เสียตายแต่ท่าน
ดำเนินทางผิด ท่านไม่ได้ใช้ทางวินิจฉัย ท่านตั้ง
ความคิดด้วยเชื่อว่าหนังสือพระราชพงศาวดาร
ถูกแลจริงทุกอย่าง หนังสือยวนพ่ายนี้ก็ถูกแลจริง
ทุกอย่าง เพียรจะคลำว่ายวนพ่ายว่าอย่างนี้ตรงกับ
พงศาวดารตรงไหน ครั้นไปพบที่ผิดกันหรือ
แย้งกันก็พาเลอะเอาเข้าเรื่องไม่ถูก...

ด้วยเหตุนี้จึงมีความน่าสนใจว่าพระเทพมุนี (ปาน) นำข้อมูลใดบ้างมาใช้ประกอบในการสันนิษฐานและแปล

ความยวนพ่ายโคลงดั้นออกมาเป็นร้อยแก้วและนำมาใช้ในลักษณะใด

เมื่อเปรียบเทียบ **“ยวนพ่ายโคลงดั้น”** ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) ทั้งสองสำนวนกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ ที่กล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ โดยยกรรณศึกษาคือ ข้อมูลเกี่ยวกับการที่พระอินทราชาต้องปิ่นที่พระพักตร์ และการแบ่งรัชกาลระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มาเป็นตัวอย่าง อาจสรุปความแตกต่างอันเห็นได้อย่างชัดเจนดังนี้

“ยวนพ่ายโคลงดั้น” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) กล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระอินทราชา) ว่า หลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลาผนวชได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อมา หลังจากนั้นจึงเป็นรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระอินทราชา) และเมื่อพระอินทราชาครองราชสมบัติได้ ๒๒ ปีเสด็จสวรรคต สมเด็จพระบรมราชาธิราชผู้เป็นพระราชโอรสจึงขึ้นครองราชย์แทน^{๑๗} ดังนี้

แกลงปางพลพ่าห์ให้ เอรส ท่านนา
นบนอบพระขอเชอญ ช่วยป้อง
แกลงปางท่านลาพรต ครองราชฎี
ทกเทศทกท้าวสร้อง ส่วยถววย

เล่าไซครั้งพลพหลของไท้โอรสท่านนา
พากันไปไหว้กราบพระบาทขอเชอญให้ลาผนวชช่วยป้องกันปรปักษ์อันราวี
เล่าไซครั้งท่านลาผนวชทรงสิริราชตั้งเดิม
ทุกท้าวพระยาทุกประเทศชร้องสาธุการน้อมนำของส่วยถววย

ปางสร้างอวาตแล้ว ภาแสดง
คือพุทโธสวรียหมาย ชื่อชี้

ปางทรงสร้างบรมอวาตแล้วลือแสดง
คือพุทโธสวรียหมายกำหนดชี้ซึ่งชื่อ

^{๑๗} โปรดดูเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า ๖๓.

ปางถลกกำแพงพระ พิศณุโลกย์ แล้วแฮ ปางพระอินทราชาใช้พระบรมราชาราชบุตรให้ซ่อมแซมสร้างกำแพงเมืองพระพิศณุโลกและกำแพงเมืองพิชัยแล้วสร้างเมืองนครไทยแล้วแฮ **พระอินทราชาอยู่ในราชย์ ๒๒ พรรษาพระบรมราชาทรงราชย์ต่อไป อยู่ข้างพระเจ้าที่ เพ็ญบร** พระเจ้าอยู่หัวเป็นช่างทรงสร้างพระยืนสูง ๘ วา

นอกจากนี้ยวนพ่ายโคลงต้นฉบับแปลของพระ เทพมูณี (ปาน) ยังมีข้อความอีกส่วนหนึ่งที่น่านำมา ศึกษาเปรียบเทียบกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ คือเหตุการณ์ตอนสงคราม ระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าติโลกราชที่เมืองกำแพงเพชร ในยวนพ่ายโคลงต้นฉบับแปลของพระเทพมูณี (ปาน) ถอดความเหตุการณ์ตอนนี้ว่า

ชัยชัยเมื่อปราบอ้อม กแพงเพ็ชร ชัยชนะของพระอินทราชาธิราชเมื่อปราบลาวอันอ้อมไปล้อมเมืองกำแพงเพชรพระองค์เสด็จตีทัพพระยาเกียรติยกกายแตกแล้วแล่นมาปะทะทัพหมื่นนครเสถียรนัสดาเจ้าเมืองเชียงใหม่ครั้งนั้นพระองค์ทรงช้างโจอมโรมรณชนช้างกับหมื่นนครพันกันเป็นสามารพระองค์ช้างเดียวอยู่กลางช้างลาวถึงสี่ข้างเข้าห้อมล้อมรุมรันพันแทงพระองค์ทรงต้องปืนปัจจามิตรที่พระพักตร์ไกลไม่เป็นที่ด้วยเดชพระบารมีที่พระองค์ทรงสืบกษัตริย์ไปเบื้องหน้าเทวดาช่วยกันลูกปืนธนูหน้าไม้หอกดาบแหลนหลาวอันลาวฟุ้งซังยิงดั่งท่าฝนพระองค์คงทนทรหดลดเลี้ยวรบเอาลวาลีซังนั้นวิ่งกระจัดกระจายล้มตายกายกลาดดาษธรณีทัพใหญ่ลาวแตกตื่นหนีไป พระองค์มีชัยในคราวนั้นเป็นมหัศจรรย์จริงยิ่งในโลกแห่งสยาม

ข้อมูลประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาที่น่านำมาเปรียบเทียบกับ **“ยวนพ่ายโคลงต้น”** ฉบับแปลของพระเทพมูณี (ปาน) คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ๔ เล่ม คือ

๑. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** เป็นพระราชพงศาวดารที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้รวบรวมขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๓ ดั่งข้อความในบานแพนกว่า

...ทรงพระกรุณาตรัสสั่งเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้เอากฎหมายเหตุของพระโอรสเขียนไว้แต่ก่อนและกฎหมายเหตุซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ และเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดารนั้นให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียว...^{๑๘}

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์บันทึกเหตุการณ์ในช่วงนั้นไว้ดังนี้

^{๑๘}กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑**. (พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๑๐๕.

...คักราช ๘๒๕ มะแมศก (พ.ศ. ๒๐๐๖) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก...ครั้งนั้นมหาราชทำวูลูกยกพลมาเอาเมืองสุโขทัย จึงสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า และสมเด็จพระอินทราชาเจ้าเสด็จไปกันเมือง และสมเด็จพระบรมราชาเจ้าตีทัพพระยาเถียรแตกและทัพท่านมาปะทัพหมื่นนครและท่านได้ชนช้างด้วยหมื่นนคร และครั้งนั้นเป็นโกลาหลใหญ่ และข้าศึกลาวทั้งสี่ช้างเข้ารุมเอาช้างพระที่นั่งช้างเดียนั้น ครั้งนั้นสมเด็จพระอินทราชาเจ้าต้องปืน ณ พระพักตร์ และทัพมหาราชนั้นเลิกลับคืนไป

คักราช ๘๒๗ ระกาศก (พ.ศ. ๒๐๐๘) **สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าทรงพระผนวช** ณ วัดจุฬามณีได้ ๘ เดือน แล้วลาพระผนวช...

คักราช ๘๓๖ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๐๑๗) เสด็จไปเอาเมืองชเลียง...

คักราช ๘๓๙ ระกาศก (พ.ศ. ๒๐๒๐) แรกตั้งเมืองนครไทย...

คักราช ๘๕๐ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๓๑)...อนึ่งในปีเดียวกันนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกเสด็จจรณพินิจเมืองพิษณุโลก...

คักราช ๘๕๒ จอศก (พ.ศ. ๒๐๓๓) แรกให้ก่อกำแพงเมืองพิษัย...

คักราช ๘๕๓ กุนศก (พ.ศ. ๒๐๓๔) **สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้านฤพาน จึงสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยาทรงพระนามสมเด็จพระรามาธิบดี...**^{๑๙}

ข้อความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับ

หลวงประเสริฐอักษรนิติ์แสดงให้เห็นว่า พระราชพงศาวดารระบุว่าสมเด็จพระอินทราชาเจ้าต้องปืน ณ พระพักตร์ แต่มิได้ระบุว่า ทรงสิ้นพระชนม์หรือไม่

นอกจากนี้หลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลาผนวช พระองค์ยังคงครองราชย์สืบมาจนสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๐๓๑ ที่เมืองพิษณุโลก จากนั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระอินทราชา) ผู้เป็นพระโอรสจึงขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาสืบต่อมา ๓ ปี แล้วจึงสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๐๓๔ จากนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (คือพระเชษฐาธิราชพระโอรสอีกพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) จึงขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาสืบต่อมา

๒. พระราชพงศาวดารที่ชำระขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ได้แก่ ฉบับพันจันทนุมาศ ฉบับพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ฉบับบริติชมิวเซียม หรือฉบับพระจักรพรรดิพงศ์เป็นต้น ให้รายละเอียดเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทั้งที่เหมือนและแตกต่างกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

สิ่งที่เหมือนกันคือ การที่ระบุว่าสมเด็จพระอินทราชาต้องปืน ณ พระพักตร์ แต่มิได้ระบุว่าสิ้นพระชนม์หรือไม่

สิ่งที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดคือพระราชพงศาวดารในกลุ่มนี้ผนวกรวมรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เข้าเป็นรัชกาลเดียวคือรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตสมเด็จพระบรมราชา (พระเชษฐาธิราชในพระราชพงศาวดาร

^{๑๙}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๒.

ฉบับหลวงประเสริฐฯ) ได้ขึ้นครองราชย์ ต่อมาทรงพระนาม สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒^{๒๐} (ไม่ปรากฏรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓)

ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับ “ยวนพ่ายโคลงต้น” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) แล้วจะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันมากในเรื่องข้อมูลทางประวัติศาสตร์พระเทพมุนีจึงไม่นำนำข้อมูลประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาจากเอกสารชุดนี้

๓. **จลยุทธกาลวงศ์** เป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับภาษาบาลี สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพนแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑^{๒๑} เนื้อความในผูก ๒ (เพราะพบต้นฉบับเพียงผูกเดียว) ให้รายละเอียดเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ คล้ายคลึงกับพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาและสอดคล้องกับคำแปลยวนพ่ายโคลงต้นฉบับพระเทพมุนีมาก

แต่ข้อมูลดังกล่าวมีความแตกต่างจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ภาษาไทย) หลายประการ ที่สำคัญและสอดคล้องกับคำแปลยวนพ่ายโคลงต้นของพระเทพมุนี (ปาน) ได้แก่

๑. กล่าวถึงการชนช้างระหว่างสมเด็จพระอินทราชา กับหมื่นดงนคร และระบุว่าพระองค์เพียงแค่อุปินเฉียดพระพักตร์ไม่ถึงกับสิ้นพระชนม์

...ส่วนสมเด็จพระอินทราชาได้ทรงทราบแล้วก็เร่งรีบตามไป ครั้นถึงแล้วก็เข้าตีกองทัพพระ

มหาราชเจ้าสู้รบกันเป็นสามารภ พระอินทราชาต้องปิ่น ณ พระนลาฏ ไม่เข้า จึงโปรดฆ่าฟันกองทัพพระมหาราชเจ้าล้มตายลงเป็นอันมากแล้วให้ล้อมพระมหาราชเจ้าไว้...^{๒๒}

๒. กล่าวถึงการสวรรคตของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหลังจากทรงลาผนวช

...ต่อเนิ่นมา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ทรงพระผนวชอยู่ ณ วัดจุฬามณีได้แปดเดือนแล้วลาพระผนวช สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าเสวยราชสมบัติได้ ๒๐ พรรษา ทรงพระชราแล้วเสด็จสวรรคตไปตามยถากรรม ลำดับนั้นพระอินทราชาราชบุตรมีบุญญาธิการเป็นอันมากเสวยราชสมบัติอยู่เป็นสุขสำราญพระราชหฤทัยในกรุงเทวมหานคร...^{๒๓}

แต่ด้วยเหตุที่ความในจลยุทธกาลวงศ์ ฉบับที่มีอยู่ในปัจจุบันได้มาเพียงผูก ๒ ผูกเดียวเนื้อความจึงมาจบลงตรงที่ “...ในปีชวด จุลศักราช ๘๑๘ สมภพพระราชบุตรของสมเด็จพระอินทราชา...”^{๒๔} ดังนั้นจึงไม่อาจทราบได้ว่าเนื้อหาต่อไปจะเป็นเช่นไร

แต่จากเนื้อความที่ปรากฏทำให้ทราบได้ว่าการที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตหลังจากลาผนวชนั้นน่าจะได้อ้างอิงข้อมูลจากจลยุทธกาลวงศ์ ดังนั้นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาของคำแปลยวนพ่ายโคลงต้นฉบับพระเทพมุนี (ปาน) ก็อาจได้มาจากจลยุทธกาลวงศ์

^{๒๐}กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจลยุทธกาลวงศ์** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖ - ๘.

^{๒๑}เรื่องเดียวกัน หน้า (๕).

^{๒๒}เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๕.

^{๒๓}เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๕ - ๓๓๖.

^{๒๔}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๔. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระราชพงศาวดารฉบับนี้ชำระหลังสุด เป็นฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระแล้วนำต้นฉบับขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้ไข^{๒๕}

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาาระบุช่วงรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระอินทราชา) แตกต่างไปจากฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่นๆ เช่นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์)^{๒๖} อย่างมากดังนี้

...ศักราช ๘๐๙ มะแมศก (พ.ศ. ๑๙๙๐) ...สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า และสมเด็จพระอินทราชา ราชบุตรเสด็จขึ้นไปช่วยเมืองกำแพงเพชรทัน และสมเด็จพระบรมราชาเจ้าตีทัพพระยาเกียรติแตกทัพท่านมาปะทัพนครไทรบุรีด้วยหมื่นนคร และข้าศึกลาวทั้งสี่ข้างเข้ารุมเอาข้างพระที่นั่งข้างเดียว ครั้งนั้นพระอินทราชาเจ้าต้องปืน ณ พระพักตร์ ทัพมหาธาตุนั้นเลิกกลับคืนไป

ศักราช ๘๑๑ ปีมะเส็ง เอกศก (พ.ศ. ๑๙๙๒) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ทรงพระผนวช ณ วัดจุฬามณีได้ ๘ เดือน ลาผนวชแล้วเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๑๖ ปี จึงสมเด็จพระอินทราชา ราชบุตรได้เสวยราชสมบัติ...

ศักราช ๘๑๘ ปีชวด อัฐศก (พ.ศ. ๑๙๙๙) เสด็จไปเมืองเซลิยง...

ศักราช ๘๒๑ ปีเถาะ เอกศก (พ.ศ. ๒๐๐๒) แรกตั้งเมืองนครไทย...

ศักราช ๘๓๔ ปีมะโรง จัตวาศก (พ.ศ. ๒๐๑๕) แรกให้ก่อกำแพงเมืองพิษย...

ศักราช ๘๓๕ ปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ. ๒๐๑๖) สมเด็จพระอินทราชาเสด็จสวรรคตอยู่ในราชสมบัติ ๒๒ ปี

สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าผู้เป็นราชบุตรขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระรามาธิบดี...^{๒๗}

ดังนั้นจึงอาจเห็นได้ว่าเมื่อเปรียบเทียบข้อมูลใน “ยวนพ่ายโคลงดั้น” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) กับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่นำมาเปรียบเทียบจะเห็นได้ว่า ข้อมูลที่ปรากฏใน “ยวนพ่ายโคลงดั้น” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) สอดคล้องกับข้อมูลประวัติศาสตร์ในจุลยุทธกาลวงศ์และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา

อย่างไรก็ตามสิ่งที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดระหว่างพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กับคำแปลยวนพ่ายฉบับแปลมีการกล่าวถึงพระอินทราชาว่าไม่สิ้นพระชนม์ อันสอดคล้องกับจุลยุทธกาลวงศ์มากกว่าพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา

แต่เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์และพระ

^{๒๕} อย่างไรก็ตามกว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้จะตีพิมพ์ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกก็ต้องรอมาจนปี พ.ศ. ๒๔๕๕.

^{๒๖} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖ – ๘.

^{๒๗} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. หน้า ๖๓.

ราชพงศาวดารกลุ่มชำระสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (ฉบับภาษาไทย) จะเห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจน

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าข้อมูลประวัติศาสตร์อยุธยาที่พระเทพมุนี (ปาน) ใช้เป็นหลักในการแปล **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** น่าจะมีที่มาจากจุลยุทธกาลวงศ์ ซึ่งเป็นพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษาบาลีอันน่าจะแพร่หลายและรู้จักกันในการสืบทอดวรรณคดีสายทางวัดมากกว่ารายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ควรมีการศึกษาต่อไป

สำหรับประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับล้านนาเมื่อสอบเทียบกับพื้นเมืองเชียงใหม่แล้ว พบว่าคำแปลยวนพ่ายในส่วนที่เกี่ยวข้องกับล้านนามีความสับสนและแตกต่างอย่างสิ้นเชิง ตั้งแต่เรื่องท้าวลูก (ท้าวลก คือพระเจ้าติโลกราช) ไปจนถึงเรื่องการประหารบุญเรืองและหมื่นดั่งนคร^{๒๔}

ดังนั้นพระเทพมุนี (ปาน) จึงน่าจะมิได้นำเอกสารฝ่ายล้านนามาใช้ในการแปล **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** ทั้งนี้อาจเนื่องจากความขาดแคลนข้อมูลล้านนาอันนำมาประกอบในการศึกษาและแปล อีกทั้งอาจมีความเชื่อมโยงกับนโยบายการเมืองเกี่ยวกับหัวเมืองล้านนาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วยเหตุนี้จึงอาจสังเกตได้ว่ายวนพ่ายโคลงตันฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) ใช้ชื่อบุคคล, สถานที่ และเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ล้านนาตามเอกสารฝ่ายไทย (กรุงเทพฯ) อีกทั้งยังมีส่วนที่ต่างไปจากประวัติศาสตร์ล้านนา (ตามหลักฐาน) อีกด้วย^{๒๕}

จึงอาจกล่าวได้ว่าข้อมูลประวัติศาสตร์ล้านนาที่กล่าวถึงในยวนพ่ายโคลงตันฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) ทั้งสองสำนวนน่าจะใช้ข้อมูลจากเอกสารในพระนครมากกว่าจะใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์ล้านนาโดยตรง

บทสรุป

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) ทั้งสองสำนวนเป็นการถ่ายทอด **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** มาเป็นร้อยแก้วอย่างสมบูรณ์ฉบับแรก จึงมีความน่าสนใจและน่าศึกษาโดยเฉพาะผู้สนใจวรรณคดีไทย

เพราะนอกจากจะทำให้อ่านและทำความเข้าใจ **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** ได้ง่ายขึ้นเข้าใจมากขึ้นแล้ว ผู้อ่านยังจะได้รับรสภาษาไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ ในคำแปลของพระเทพมุนี (ปาน) ทั้งสองสำนวนที่เพียบพร้อมและถ่ายทอดความงามทางภาษาได้อย่างไพเราะ และน่าจะเป็นแบบอย่างในการถอดความวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ต่อไป

นอกจากนี้หากพิจารณาในคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่า **“ยวนพ่ายโคลงตัน”** ฉบับพระเทพมุนี (ปาน) แปลทั้งสองเล่มนี้ยังทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงความคิดและมุมมองต่อประวัติศาสตร์ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต่อถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ของคนไทยในสมัย

^{๒๔} โปรดดูเปรียบเทียบกับพื้นเมืองเชียงใหม่ได้ใน คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๔), หน้า ๔๔ – ๖๕, หรือดูรายละเอียดสังเขปได้จาก ประเสริฐ ฐ นคร, “สุโขทัย – อยุธยาและเชียงใหม่ ในตำนานสิบห้าราชวงศ์,” **สารนิพนธ์ประเสริฐ ฐ นคร**, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐๕ – ๔๑๔.

^{๒๕} โปรดดูเทียบใน **เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน**.

รัชกาลที่ ๕ รวมทั้งภาพความคิดของคนไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีต่อประวัติศาสตร์ล้านนา ซึ่งเรื่องนี้น่าจะมีการศึกษาต่อไป

สิ่งสำคัญที่สุด “*ยวนพ่ายโคลงดั้น*” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน) ทั้งสองเล่มนี้น่าจะเป็นตัวอย่างที่ดี

ของการศึกษาวรรณคดีไทยที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ว่าการใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาศึกษาวรรณคดี ผู้ศึกษาจำเป็นต้องตีความด้วยความรอบคอบและมีการประเมินคุณค่าเอกสารก่อนนำมาใช้ มิเช่นนั้นผลของการศึกษาตีความคงเกินที่จะคาดคะเนได้

บรรณานุกรม

เอกสารตัวเขียนหอพระสมุดวชิรญาณและส่วนเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

ความเรียงเรื่องยวนพ่าย โดย พระเทพมุนี (ปาน) ของหอพระสมุดวชิรญาณ (ถ่ายสำเนา)

ยวนพ่ายแปลเล่ม ๓ โดยพระเทพมุนี (ปาน) วัดมเหยงคณ์พาราม เอกสารเลขที่ ๒๐๑

ยวนพ่ายแปลเล่ม ๒ โดยพระเทพมุนี (ปาน) วัดมเหยงคณ์พาราม เอกสารเลขที่ ๒๐๒

ยวนพ่ายแปลเล่ม ๑ โดยพระเทพมุนี (ปาน) วัดมเหยงคณ์พาราม เอกสารเลขที่ ๒๐๖

เอกสารสิ่งพิมพ์

กรมศิลปากร. **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑.** พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

_____ . **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.

_____ . **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์.** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖ – ๘.

_____ . **ลิลิตยวนพ่าย.** ธนบุรี: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๓.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. **เรื่องตั้งพระราชอาณาเขตผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๕.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัชมุนตรี. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่.** พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัชมุนตรี, ๒๕๑๔.

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. **ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ยวนพ่ายโคลงตัน ฤาษยพระเกียรติพระเจ้าช้างเผือกกรุงเก่า.** พระนคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๓.

ธีรชัย พูลท้วม. **ประวัติอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ปากไก่และใบเรือ.** กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, ๒๕๓๔.

ประเสริฐ ฐ นคร. **สารนิพนธ์ประเสริฐ ฐ นคร.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

พจนานุกรม (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรมศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย.** กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔.

วชิรญาณ เล่ม ๑๗. ตอนที่ ๙๗ – ๑๐๒ เดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑ ถึงมีนาคม ร.ศ. ๑๒๑.